

Citation:

J.H. Thiel, Levensbericht M.I. Rostovtzeff, in:
Jaarboek, 1952-1953, Amsterdam, pp. 334-345

HERDENKING

VAN

MICHAEL IVANOVICH ROSTOVTZEFF

(28 October 1870—20 October 1952)

Michael Rostovtzeff was Rus. Hij werd geboren te Kieff op 28 October 1870. Reeds vroeg werden zijn uitzonderlijke gaven erkend: op jeugdige leeftijd werd hij aan de Universiteit te St. Petersburg verbonden als hoogleraar in de Klassieke Philologie en de Oude Geschiedenis en hij doceerde daar twintig jaar, van 1898 tot 1918. Hier, na enige decennia van eervolle wetenschappelijke werkzaamheid in zijn geboorteland, ligt de grote, tragische breuk in Rostovtzeff's bestaan als mens: de revolutie noopte hem, die nu tegen de vijftig jaar oud was, om Rusland te verlaten; hij is er nooit teruggekeerd: de Ver. Staten werden zijn tweede vaderland. De eminente naam, die hij zich reeds tijdens zijn Russische periode ook in het buitenland door zijn wetenschappelijke publicaties had verworven, maakte het gemakkelijk genoeg voor hem om in Amerika emploti te vinden, dat hem voortzetting van zijn wetenschappelijke arbeid mogelijk maakte. Van 1920 tot 1925 was hij hoogleraar in de Oude Geschiedenis aan de Universiteit van Wisconsin; vervolgens was hij van 1925 tot 1944 verbonden aan Yale University, eerst (van 1925 tot 1939) als hoogleraar in de Oude Geschiedenis en de Archaeologie, daarna (van 1939 tot 1944) als Director of Archaeological Studies. Sinds 1944 was hij in ruste; hij bleef te New Haven gevestigd, waar hij op 20 October 1952, op een week na twee-en-tachtig jaar oud, overleed. Wij mogen aan deze opsomming van feiten, die tezamen wel zo ongeveer een beeld geven van Rostovtzeff's uiterlijke levensgang, nog toevoegen, dat onze Akademie sinds 1932 de eer genoot, hem onder haar buitenlandse leden te mogen tellen; het behoeft overigens geen betoog, dat dit

slechts één van de vele wetenschappelijke onderscheidingen was, die hij tijdens zijn lange leven van onafgebroken creativiteit ontving.

Gedurende de meer dan dertig laatste jaren van zijn bestaan heeft Rostovtzeff dus het leven van een balling geleid; en hij was bijna vijftig, dus waarlijk niet jong meer, toen hem dit werd opgelegd. De vraag rijst dus: vertoonde hij de typische eigenaardigheden van de doorsnee-balling, m.a.w. was hij een ontwortelde, wiens scheppend vermogen op den duur doodliep in verzenuwde verbittering? Ik heb niet het voorrecht gehad, hem persoonlijk te ontmoeten; maar op grond van zijn werk, dat ik wel ken, zou ik deze vraag met een duidelijk *neen* willen beantwoorden. Men kan zeggen, dat Rostovtzeff's *Social and Economic History of the Roman Empire* (1926) een ietwat pessimistische of, zo men wil, zwaarmoedige geest ademt en dat dit voor sommige gedeelten van zijn laatste grote werk, zijn *Social and Economic History of the Hellenistic World* (1941), evenzeer geldt. Ik wil het niet loochenen; maar zwaarmoedigheid is onder Russen zo niet endemisch, dan toch frequent, en zij hebben daar ook redenen te over voor en hebben die altijd gehad, balling of geen balling. Bovendien biedt de hier door Rostovtzeff behandelde stof aanleiding tot weemoed genoeg, met name aan een liberaal denker als hij was. Het is waar, dat de dwangstaat van Diocletianus en Constantijn, waarop de sociaal-economische ontwikkeling van de Romeinse keizertijd zou uitlopen, in zekere zin zijn schaduw werpt over Rostovtzeff's ganse boek; maar de behandelde stof zelf gaf hier dan toch reden te over toe: het gaat om de, trouwens hoogst gematigde, reactie van een liberaal geleerde op het brok verleden werkelijkheid, dat hij doorgrondt; ballingschapstraumata spelen hier, althans naar mijn mening, geen rol. Hetzelfde geldt van Rostovtzeff's boek over het Hellenisme: onder de sociaal-economische aspecten van de geschiedenis van het Hellenistisch tijdvak zijn er genoeg, die tot een gezapige toast waarlijk geen aanleiding geven. Het is toe te geven, dat in de noten van dit laatste boek Rostovtzeff soms fel uitvalt tegen Marxistische Russische historici, die de struise deern Klio met geweld trachten

te persen in het veel te nauwe korset van het economisch determinisme. Alleen, deze uitvallen hadden even goed kunnen vloeien uit de pen van een Nederlandse, Franse, Engelse of Amerikaanse historicus: hier zijn geen complexen van een balling aan het woord, maar de rechtmatige verontwaardiging van een groot historicus, die zijn wetenschap in bescherming neemt tegen de aanmatiging van lieden, die een aan hun eigen brein ontsproten patroon met geweld aan de geschiedenis willen opdrukken, de feiten ten spijt.

Neen, *als* men bepaaldelijk wil zoeken naar invloed van de ballingschap op Rostovtzeff's wetenschappelijk werk, dan kan men de (onbewijsbare) veronderstelling uiten, dat die ballingschap zijn scheppingskracht, wel verre van die te steriliseren, veeleer heeft gestimuleerd. In zijn Russische tijd was hij ongetwijfeld reeds een geleerde, die ook buiten zijn vaderland een uitnemende reputatie genoot. Maar de werken, die hem een wereldreputatie hebben bezorgd, met name de twee grote syntheses, die hiervóór al zijn genoemd en die hem naar mijn mening onbetwistbaar tot de grootste oudhistoricus van onze tijd hebben gestempeld, zijn in de ballingschapsperiode tot stand gebracht. Bovendien heeft zijn overplanting uit Rusland naar Amerika ten gevolge gehad, dat hij sindsdien, althans voor zover ik heb kunnen nagaan, nooit meer Russisch heeft geschreven. Rostovtzeff hanteerde het Frans, Duits en Engels met gemak: daar was hij een hoogbegaafde Rus voor. Ook in zijn Russische periode schreef hij reeds verschillende belangrijke monographieën en ook kleinere publicaties in de courante talen, toen vooral in het Duits; maar daarnaast schreef hij in die tijd uiteraard ook in het Russisch, met name zijn standaardwerk over *Antieke decoratieve muurschilderingen in Zuid-Rusland* (1913), maar daaromheen ook tal van kleinere publicaties. Na zijn vertrek uit Rusland is dat uit: hij bedient zich voortaan uitsluitend van courante talen, nu uiteraard overwegend van het Engels. Uit wetenschappelijk oogpunt is dit alleen maar heugelijk te achten; want in het Russisch geschreven boeken zijn voor de wetenschap practisch vrijwel verloren, en een groot geleerde als Rostovtzeff

behoort aan de wereld en niet in de eerste plaats aan zijn vaderland.

Men zou de vraag kunnen stellen, of Rostovtzeff wellicht, als hij geregeld in zijn moedertaal had kunnen schrijven, niet alleen een groot historicus, maar ook een groot schrijver had kunnen zijn, in de trant van Huizinga, Burckhardt, Mommsen en vele anderen, die deze beide kanten in zich vermochten te verenigen. M.a.w. heeft zich hier de dwang om in vreemde talen te schrijven gewroken door zijn uitdrukkingsvermogen zo al niet te verlammen, dan toch sterk te beperken? Het is nl. m.i. inderdaad waar, dat Rostovtzeff geen *groot* scribent was: zijn schrijftrant is eminent helder en eenvoudig (uiteraard: dit was een kwaliteit van zijn wetenschappelijk denken), maar heeft bepaaldelijk geen artistieke pretenties. Ik twijfel er geen ogenblik aan, of tal van zijn werken zullen klassiek worden, d.w.z. door volgende generaties telkens weer worden gelezen en herlezen; maar dit zal dan toch gebeuren wegens de wetenschappelijke gedachtenrijkdom, die deze werken te bieden hebben, en niet om de schone stijl, die zij niet bezitten. Heeft de moedertaal zich hier voor haar verwaarlozing gewroken? M.a.w. was Rostovtzeff in het Russisch wel een groot scribent? Ik kan het niet beoordelen, omdat ik het Russisch niet machtig ben en dus ook niets van Rostovtzeff in die taal heb gelezen. Maar ik twijfel er aan, omdat het mijn ervaring is, dat, als iemand in de eigen taal werkelijk een stilist van formaat is en bijv. een oorspronkelijk en sterk ontwikkeld beeldend vermogen bezit, hiervan steeds althans iets doorklinkt, zelfs als hij zich op gebrekkige wijze in een hem vreemde taal moet uitdrukken; en ik vind dat bij Rostovtzeff niet. Neen, ik vrees, dat wij hem in dit opzicht eer aan de kant van de grote Eduard Meyer moeten plaatsen dan van die anderen, al was de zaak bij Meyer erger; want *hij* schreef zijn eigen moedertaal, het Duits, op uitgesproken onschone wijze, terwijl Rostovtzeff het hem dan toch vreemde Engels goed schreef, niet schoon, maar ook niet irritant lelijk.

In de door Rostovtzeff beklede functies, die ik aan het begin van deze necrologie heb opgesomd, komt zijn veelzijdigheid

duidelijk tot uiting: Klassieke Philologie, Oude Geschiedenis en Archaeologie verschijnen in wisselende combinaties onder zijn leeropdrachten. Inderdaad is met hem de meest veelzijdige geleerde, die wij hadden, aan onze kring van wetenschappen ontvallen. En dat was niet veelzijdigheid in die bedenkelijke zin, dat de archaeologen van Rostovtzeff zouden hebben gezegd: hij is een goed oudhistoricus, de oudhistorici: hij is een goede philoloog, en de klassieke philologen: hij is een goed archaeoloog, maar veelzijdigheid in de meest bewonderenswaardige en ook inderdaad door een ieder eerbiediglijk bewonderde zin van het woord. Men denke het zich in. 1°. Hij was een archaeoloog van groot formaat en wel ten aanzien van de beide aspecten, die tezamen het begrip archaeologie uitmaken: de techniek van het opgraven en de historische interpretatie van het gevondene ener-, de kunstgeschiedenis anderzijds. Dit alleen is genoeg om een gans geleerdenbestaan te vullen; maar bij Rostovtzeff was het niet meer dan één kant, zij het een essentiële, van zijn wetenschapsbeoefening. 2°. Hij was een groot oudhistoricus, die niet alleen de literaire overlevering grondig kende, maar die ook de archaeologische gegevens in grote omvang voor zijn geschiedschrijving exploiteerde en die een ongelofelijk brede en diepe kennis bezat van het vaak zo hopeloos disparate oorkondenmateriaal, dat de epigraphiek en de papyrologie tot onze beschikking stellen: het was niets ongewoons voor Rostovtzeff om ook onuitgegeven inscripties en papyri in zijn geschriften te citeren en te gebruiken. 3°. Hij had een bijzonder fijn en scherp orgaan voor sociaal-economische problematiek en zijn inzicht in en kennis van de sociaal-economische geschiedenis der Oudheid was, mede dank zij zijn innige vertrouwdheid met inscripties en papyri, bijkans 'uncanny', met name ten aanzien van het Hellenistisch tijdvak en de Romeinse keizertijd. 4°. Hij paarde een zeldzaam fijn en tot het laatst onvermoeibaar analytisch vermogen aan een groots vermogen tot synthese, een enorme receptiviteit, die het hem mogelijk maakte, veel meer feitenmateriaal met gemak te beheersen dan de meeste geleerden, aan een zeer persoonlijke, originele visie, die het hem mogelijk maakte, uit het enorme materiaal een eigen

beeld te scheppen. Deze laatste combinatie is wellicht het meest essentiële: originaliteit en receptiviteit gaan gemeenlijk slecht samen; de meeste geleerden zijn origineel, maar weinig receptief of stevig receptief, maar weinig origineel. Waar beide qualiteiten in volle kracht hand in hand gaan, daar bevindt men zich gewoonlijk in de buurt van het geniale, . . . al is het geniale ook hiermee niet zo maar verklaard.

De gerichtheid van deze zo bijzonder veelzijdige persoonlijkheid is uit Rostovtzeff's publicaties duidelijk af te lezen: zijn werk beweegt zich constant langs twee duidelijke, vaste lijnen. 1°. Hij heeft zijn ganse leven de Archaeologie (inclusief de Kunstgeschiedenis) als zelfstandige wetenschap (dus niet alleen maar als hulpwetenschap van de Oude Geschiedenis) beoefend. In zijn Russische tijd ontstond het reeds genoemde werk over de decoratieve wand-schildering in Zuid-Rusland, mitsgaders allerlei kleinere studies, vrijwel alles in het Russisch geschreven. Maar na zijn vertrek uit Rusland wordt deze lijn voortgezet, getuigen zijn publicaties *Inlaid bronzes of the Han period* (1927), *The animal style in South Russia and China* (1929), getuigen ook de geschriften *Iranians and Greeks in South Russia* (1922) en *Skythien und der Bosphorus* (1931), waarin Geschiedenis en Archaeologie elkaar de hand reiken, getuige ten slotte het belangrijke aandeel, dat hij jaren lang (tot 1939 toe) heeft gehad in de exploratie van Doura-Europos en de interpretatie van de daar gedane vondsten¹). 2°. Daarnaast een historische lijn, die even consequent wordt doorgetrokken. Het was Rostovtzeff's levensdoel om met behulp van alle beschikbare archaeologische, epigraphische en papyrologische gegevens benevens de literaire overlevering zo diep mogelijk door te dringen in de sociaal-economische geschiedenis van de Oudheid. In zijn Russische tijd leverde hij op dit gebied reeds belangrijke speciale onderzoeken, met name zijn *Geschichte der Staatspacht in der römischen Kaiserzeit* (1901), *Römische Bleitesserae* (1905), *Studien zur Geschichte*

---

¹) *Dura and the problem of Parthian art* (1935); *Dura-Europos and its art* (1938); *Excavations at D.-E.*: Prel. report Vols. I-VIII.

des römischen Kolonats (1910). Maar ook hier wordt de lijn na het vertrek uit Rusland systematisch doorgetrokken, getuige zijn prachtige studie *A large estate in Egypt in the third century b. C.* (1922). Intussen zien wij hier toch een duidelijke accentverschuiving optreden. In de oudere periode lag de nadruk op het analytisch onderzoek. Wel was ook toen al het vermogen tot synthese duidelijk aanwezig, maar het bleef toch op de achtergrond: de zo juist genoemde werken zijn in de eerste plaats speciale detail-onderzoekingen. Maar nu, op hoger leeftijd, gaat Rostovtzeff een grootse synthese bouwen op de grondslagen van het brede analytisch onderzoek, waaraan hij zich tientallen jaren had gewijd. Deze synthese is neergelegd in de twee werken, waaraan hij meer dan aan iets anders zijn wereldreputatie dankt: de *Social and economic history of the Roman Empire*, verschenen in 1926, toen hij zes en vijftig jaar was, en de *Social and economic history of the Hellenistic world*, die hij in 1941, meer dan zeventig jaar oud, aan de wereld schonk. In deze beide boeken tezamen is de sociaal-economische geschiedenis van de zes eeuwen, die tussen het optreden van Alexander de Grote en van Diocletianus verliepen, neergelegd op een wijze zo meesterlijk als alleen een Rostovtzeff dat vermocht te doen. Als zovele historici van groot formaat (het geldt bijv. ook van Huizinga) is Rostovtzeff pas op betrekkelijk gevorderde leeftijd tot het geven van grote syntheses gekomen: het ligt in de aard van de zaak, omdat voor deze allerhoogste taak van de historicus niet alleen een scherp intellect en grote werkkraft, maar ook menselijke rijpheid en wijsheid nodig zijn.

Men denke echter niet, dat Rostovtzeff op hoger leeftijd de analyse om der wille van de synthese ging verzaken. Tot het laatste toe stond hij steeds klaar om persoonlijk ook het meest bescheiden brokje oorkonde minutieus op zijn historische betekenis te onderzoeken. Hij wist, dat een synthese, die niet op moeizaam persoonlijk detail-onderzoek berust, niet anders dan een valse synthese kan zijn, hij wist, dat hij tegelijkertijd gezagvoerder op de brug moest zijn, die vergezicht heeft, en een zwoegende, zwetende stoker in het ruim, hij wist — om een beter beeld te gebruiken —, dat hij

geen groot bouwmeester kon zijn zonder tevens een nederige stenezetter te *blijven*. Inderdaad is dit de enige wijze, waarop de geschiedenis vruchtbaar kan worden beoefend. Er is ongetwijfeld bij Rostovtzeff een duidelijke accentverschuiving te constateren, maar... meer ook niet.

Het ligt in de rede, dat de twee lijnen in Rostovtzeff's werk elkaar vaak genoeg raken. Uiteraard gebruikte hij de archaeologische gegevens systematisch in dienst van zijn historisch onderzoek en gebruikte hij omgekeerd zijn historische kennis om archaeologische gegevens te interpreteren; en er zijn, zoals ik al zeide, boeken onder zijn oeuvre, waar de Oude Geschiedenis en de Archaeologie beide gelijkelijk in zijn vertegenwoordigd, ja, niet van elkaar zijn te scheiden ¹⁾. Maar dit neemt niet weg, dat de twee lijnen duidelijk aanwezig zijn. Ik wil geen oordeel uitspreken over de vraag, welk van beide wetenschappen het meest aan Rostovtzeff te danken heeft: ik kan zijn archaeologische verdiensten slechts ten dele beoordelen. Zulk een vraag is ook eigenlijk niet discutabel: als men een archaeoloog en een oudhistoricus dit zou laten uitvechten, dan vermoed ik, dat de strijd fel zou zijn... en onbeslist zou blijven.

Het valt op, dat Rostovtzeff's historische arbeid zich zeer overwegend richt op het Hellenistisch tijdvak en de Romeinse keizertijd: toeval is dit m.i. niet. In de eerste plaats was hij historicus en archaeoloog: hij was dus vooral daar te vinden, waar de nieuwe vondsten het rijkst waren, en dat zijn nu juist de twee genoemde tijdvakken, veel meer dan de oudere Griekse geschiedenis en de geschiedenis van de Romeinse republiek; men denke met name aan papyri en inscripties. In de tweede plaats was zijn historische belangstelling zeer overwegend sociaal-economisch gericht; en men kan, dunkt mij, met goede gronden verdedigen, dat in Griekenland's bloeitijd zo goed als in de geschiedenis van de Romeinse republiek de politieke factoren praevaleerden over de economische, terwijl

---

¹⁾ Bijv. in zijn *Caravan Cities* (1932), een boek, dat ik overigens *salva reverentia* niet tot Rostovtzeff's sterkste werk kan rekenen.

dat voor de Hellenistische wereld en de keizertijd geheel anders ligt. Vandaar dat deze laatste veel meer zijn belangstelling hadden. In zijn populaire boek *A history of the ancient world* (1926-27) zijn dan ook de gedeelten over het vóór-Hellenistische Griekenland en de Romeinse republiek het minst bevredigend. En het zwakste deel van zijn standaardwerk over de sociaal-economische geschiedenis van het Hellenisme is de inleiding, waarin hij het economisch leven van Griekenland in de vierde eeuw behandelt. Hij had m.i. geen bijzonder fijn begrip voor de economische sfeer en ontwikkelingsgraad van het vóór-Hellenistische Griekenland: hier waren geleerden als Zimmern, Bolkestein en met name Max Weber zijn meerderen. Maar niemand anders dan hij zou een sociaal-economische geschiedenis van het Hellenisme hebben kunnen leveren zoals hij die gegeven heeft: wij moeten wel heel dankbaar zijn, dat hij op hoge leeftijd de kracht heeft kunnen vinden om dit monument van inzicht en geleerdheid nog aan de wereld te schenken.

Zo zijn wij als van zelf bij Rostovtzeff's beperkingen beland, die hij, ondanks zijn verbazingwekkende veelzijdigheid, natuurlijk had. Voor politieke geschiedenis had hij m.i. geen bijzonder fijn, althans geen bijzonder ontwikkeld orgaan; vandaar wellicht juist ook zijn betrekkelijke onverschilligheid ten aanzien van de geschiedenis van het vóór-Hellenistische Griekenland en de Romeinse republiek. Wellicht heeft het feit, dat hij Rus was, hier iets mee te maken. Iets wat wij of ook de oude Grieken of Romeinen vrijheid zouden noemen, hebben de Russen nooit gekend, vóór de revolutie zomin als daarna: „La Russie n'a jamais eu ni Renaissance, ni Athènes.” Voorwaar geen bijzonder gunstig klimaat om zin voor politieke geschiedenis in te ontwikkelen, met name niet als het die van het klassieke Griekenland of de Romeinse republiek geldt. Rostovtzeff had, als ik wel zie, ook geen bijzonder orgaan voor godsdienst-geschiedenis, waarmee zijn wetenschapsbeoefening hem vaak genoeg in aanraking bracht: wellicht was hij hier wat rationeel voor.

Maar, zo het al de dure plicht is van de schrijver van een necrologie om niets onwaars neer te schrijven, het is zijn niet minder dure plicht om het accent te leggen op de deugden van de gestorvene.

Na alles wat ik over Rostovtzeff's geweldige betekenis al gezegd heb, kan ik hier met weinige toevoegingen volstaan. Hij beschikte over die natuurlijke, enig ware vorm van oorspronkelijkheid, die men heeft of niet heeft, maar die men niet kan verwerven. „Originalität muss man haben, nicht danach streben”, heeft Burckhardt gezegd; welnu, Rostovtzeff *was* oorspronkelijk en hij leed dus van zelf niet aan die geestelijke pest van het wurmerige *streven* naar originaliteit, die middelmatige geleerden wel eens kenmerkt, juist omdat zij niet oorspronkelijk *zijn*.

Rostovtzeff verstond ook bij uitstek de kunst om zelfs de moeilijkste wetenschappelijke problemen in uiterst eenvoudige, heldere taal te behandelen, zoals men dat in de hoogste regionen van de wetenschapsbeoefening altoos vindt: bij hem geen vlucht in quasi-diepzinnige duisterheid om de armoede van de eigenlijke gedachten voor onthulling te behoeden; hij had dit niet van node, omdat zijn gedachten ook zonder camouflage belangrijk genoeg waren, en hij zou het, zelfs als hij het gewild had, waarschijnlijk niet gekund hebben, ... omdat hij er te helder voor was.

Voorts had hij weinig van de polemist: hij polemiseerde alleen, als het werkelijk onvermijdelijk was, maar dan ook in heel duidelijke taal. En in het algemeen meen ik uit zijn werk te mogen opmaken, dat hij geen overdreven ijdel man is geweest. Hij was in ieder geval geen Narcissus, die zo ziekelijk gehecht was aan de eigen eenmaal schriftelijk gefixeerde gedachten dat hij zich aan de ban daarvan niet meer vermocht te onttrekken. Het *œuvre* van Rostovtzeff is — om het wat overdreven te zeggen — één doorlopende zelfcorrectie; de Duitse vertaling bijv. van zijn *Economic and social history of the Roman empire* is een aanzienlijk herziene editie van het oorspronkelijke werk, de Italiaanse vertaling op haar beurt een aanzienlijk herziene editie van de Duitse. Nu kan men ongetwijfeld zeggen, dat Rostovtzeff zich bij voorkeur bewoog op gebieden, waar nieuwe vondsten ieder ogenblik tot aanvullingen of correcties *dwongen*. Het is juist; maar hiermee is de zaak toch niet afgedaan. Ook waar nieuwe vondsten niet in het spel waren, bezat Rostovtzeff in hoge mate het vermogen om naar anderen te

luisteren en zich, waar nodig, door hen te laten overtuigen van zijn ongelijk: hij beschouwde de geschiedenis terecht als een steeds voortgaande gedachtenwisseling. Het kan zijn, dat hij hier zelfs wel eens *te* meegaand in was; naar mijn mening althans zouden daar enkele bijna ontstellende staaltjes van te geven zijn¹⁾. Maar in ieder geval bewijst deze eigenschap de aanwezigheid van een grote bescheidenheid en van een zeer kritisch wantrouwen ten opzichte van de eigen opvattingen. Rostovtzeff was een groot man zonder veel pretenties.

Het verhaal gaat (of het waar is, weet ik niet), dat hij als oud man zijn laatste meesterwerk (*Social and economic history of the Hellenistic world*: een turf van meer dan 1700 blz.!) tegen zijn zin al morrend geschreven heeft op aandrang van zijn vrouw, die hiertoe door vrienden en vakgenoten van haar man zou zijn opgezet. Het herinnert enigszins aan Michel Angelo, tegen zijn zin al grommend en razend de Sixtijnse kapel beschilderende op last van Paus Julius. Wat een man, die onder dergelijke omstandigheden tegen wil en dank een monumentaal werk vermocht te scheppen! En wat een vrouw, die haar invloed op een zo vruchtbare, zij het wellicht ietwat tyrannieke wijze vermocht te gebruiken! Men ziet hieruit alweer, van hoe grote betekenis voor de wetenschap het is, wat voor vrouw een groot geleerde zich kiest. Want zonder Mevrouw Rostovtzeff zou zijn laatste meesterwerk wellicht ongeschreven zijn gebleven, zo min als Michel Angelo de Sixtijnse kapel ooit zou hebben beschilderd, als Paus Julius . . . niet zo'n paus was geweest.

Het is wel een goede methode, als men de betekenis van een geleerde wil meten voor zijn wetenschap, hem eens een ogenblik weg te denken en dan te zien, of het veel verschil maakt. Zelfs bij menige geleerde van zekere betekenis zal men dan bemerken, dat het inderdaad niet zo heel veel uitmaakt: hier en daar hebben zij wellicht een enkele steen of dakpan tot het gebouw van hun weten-

---

¹⁾ Vgl. bijv. Heichelheim, *Wirtschaftsgeschichte des Altertums* (1938), 436 met Rostovtzeff, *Soc. and econ. hist. of the Hellenistic world* (1941), 69—73.

schap bijgedragen, die anderen ook hadden kunnen plaatsen: o zeker, het is iets, maar het loopt toch zo'n vaart niet. Maar als men Rostovtzeff tracht weg te denken, dan bespeurt men, dat men dat in het geheel niet kan, om de eenvoudige reden dat ganse vleugels van het gebouw juist door hem zijn gezet en dat geen ander dit in zijn plaats zou hebben kunnen doen.

Het ware zinloos, ja aanstotelijk om te jammeren over de dood van een man, die, bijna twee en tachtig jaar oud, na een rijk leven van ons werd weggenomen. En dit klemt te meer, omdat Rostovtzeff alles gegeven had, wat hij kon geven: als ik het goed begrijp, had zijn laatste grote werk, dat in 1941 verscheen, zoveel van zijn krachten gevergd, dat hij daarna nauwelijks meer van zich deed spreken; tragisch kan men het heengaan van Rostovtzeff niet noemen, noch voor hemzelf, noch voor de wetenschap. Maar wel past het ons, hier te getuigen van de diepe bewondering, die het genie en de werkkraft van deze waarlijk grote historicus ons afdwingt. Eerbiedige hulde zij zijn nagedachtenis.

J. H. THIEL